

САЦЫЯЛЬНЫЯ АСПЕКТЫ ГІСТОРЫІ ПРАЦОЎНАЙ ПАЎСЯДЗЁННАСЦІ АКУПАВАНАГА МІНСКА Ў АДЛЮСТРАВАННІ ДАКУМЕНТАЎ КАЛЕКЦЫІ ГЕНЕРАЛЬНАГА КАМІСАРЫЯТА «БЕЛАРУСЬ»

В статье освещаются источниковедческие аспекты социальной истории военной повседневности гражданского населения в оккупированном Минске. Раскрываются масштабы привлечения трудоспособных минчан разного возраста и уровня профессиональной подготовки к выполнению работ на хозяйственных, гражданских и военных объектах. На основе новых данных открывается одна из малоизвестных страниц трудовой повседневности городского населения, нанятого на работы разными отделами Генерального комиссариата «Беларусь», а также другими оккупационными гражданскими и военными службами. Показывается важность продолжения научного исследования проблемы в современной белорусской историографии на основе использования метода критического анализа малоизученных трофейных немецких документов с целью объективной реконструкции событий социальной истории трудовой повседневности как в Минске и других оккупированных городах, так и на всей территории Беларуси в 1941–1944 гг.

Аб'ектам даследавання з'яўляецца крыніцазнаўчы патэнцыял арыгінальных матэрыялаў трафейнай Калекцыі дакументаў Генеральнага камісарыята «Беларусь» [1]. У якасці прадмета крыніцазнаўчага аналізу вызначана выяўленне максімальна поўных гістарычных звестак з нямецкамоўных крыніц, датычных аднаго з важных аспектаў гісторыі ваеннай паўсядзённасці ў Мінску – асобнай карціны вытворчай кааперацыі гарадскога грамадзянскага насельніцтва з акупацыйнымі органамі ў сферы працоўных адносін.

Нагадаем чытачу, што з восені 1941 г. і да вясны 1944 г. амаль чацвёртая частка тэрыторыі перадаваеннай Беларускай ССР з насельніцтвам у 3 138256 чалавек (звесткі па стане на пачатак снежня 1941 г.) утварала Генеральную акругу Беларусь, уключаную ў склад рэйхскамісарыята «Остланд» [2, с. 171]. Паводле нямецкіх звестак на гэтай тэрыторыі пражывала толькі чвэрць насельніцтва, такая ж яго колькасць знаходзілася на тэрыторыі рэйхскамісарыята «Украіна», яшчэ палова насельніцтва – на тэрыторыі тылавога раёна групы армій «Цэнтр» [3, с. 106]. Адзначым, што адначасова тэрытарыяльна і адміністрацыйна Мінск-горад і Мінск-вобласць разам з іншымі 9 акругамі – Баранавічы, Барысаў, Вілейка, Ганцавічы, Глыбокае, Ліда, Навагрудак, Слонім, Слуцк – знаходзіліся ў падпарадкаванні Генеральнага камісарыята «Беларусь» на чале з В. Кубэ [4, S. 90].

У Мінску з першых дзён акупацыі былі сканцэнтраваны не толькі важнейшыя ваенныя, паліцэйскія, адміністрацыйныя, але і гаспадарчыя акупацыйныя органы кіравання. Аб дзейнасці апошніх на тэрыторыі акругі сведчыць амаль трэць матэрыялаў згаданага фонду. Некаторыя беларускія і нямецкія гісторыкі звярталіся да гэтых матэрыялаў, але часцей за ўсё да «Пракола нарады гебітскамісараў» у Мінску 8–10 красавіка 1943 г. [5]. На падставе звестак гэтага дакумента паспрабуем аднавіць карціну падзей

з гісторыі працоўнай паўсядзённасці, у фокус якой вылучым адну з практык выжывання людзей у катастрофічных умовах акупацыі горада – працоўную кааперацыю мясцовага насельніцтва.

Заўважым, што ў апошні час у беларускай гістарыяграфіі двойчы рабіліся спробы аналізу гістарычных матэрыялаў гэтай справы не толькі з мэтай раскрыцця інфармацыйнага патэнцыялу дакумента [3], але і выяўлення яго археаграфічнага значэння [6]. Увядзенне ж яго ў шырокі ўжытак стварае спрыяльныя ўмовы для атрымання адказаў на некаторыя пытанні маладаследаванай сацыяльнай гісторыі, у тым ліку аб пошуку стратэгіі выжывання беларускіх грамадзян у экстрэмальных сацыяльна-эканамічных умовах акупацыі. У гэтай сувязі навуковы аналіз фактаў, якія знайшлі замацаванне ў «Пратаколе», садзейнічае як высвятленню стратэгіі выжывання грамадзянскага насельніцтва, так і раскрыццю маштабаў выкарыстання наяўнай працоўнай сілы (кваліфікаваных работнікаў (спецыялістаў), рабочых (рознарабочых) і служачых) у нямецкіх цывільных службах, а таксама на розных ваенных, вытворчых аб'ектах і прадпрыемствах Мінска.

Прыведзены дакумент стварае прыдатную глебу для фарміравання гістарычнага наратыву, на аснове якога можна, з аднаго боку, працягнуць дакументальнае ўдакладненне маштабаў выкарыстання мясцовай рабочай сілы. У гады акупацыі для Мінска вызначальнай адметнасцю з'яўлялася канцэнтрацыя ў горадзе 150 буйных прамысловых прадпрыемстваў, у тым ліку: 20 металургічных, 14 – тэкстыльнай і скураной прамысловасці, 15 прадпрыемстваў папярова-цэлюлозных і паліграфічных, 21 – транспартнае, 3 электрастанцыі, 41 будаўнічае прадпрыемства, 6 дрэваапрацоўчых, 13 прадпрыемстваў харчовай прамысловасці, 7 – хімічнай прамысловасці і вытворчасці будматэрыялаў, а таксама 180 ваенных і цывільных устаноў. З другога боку, важнай адметнасцю можна лічыць тое, што з 105 тыс. жыхароў Мінска большая палова – каля 56 тыс. – стаяла на картачным уліку. Адпаведна выдадзеным пасведчанням працавала толькі трэць – 35 тыс. чалавек, да таго ж яшчэ 8 500 яўрэяў і 3 190 ваеннапалонных. Розніцу паміж узятай на ўлік працоўнай сілай і працуючымі складалі непрацаздольныя, дзеці, тыя, хто чакаў доўгатэрміновай работы, а таксама працы ў гаспадарчых службах вермахта. Апошнія былі выяўлены ў асобных вайсковых часцях вермахта, але без адпаведнай рэгістрацыі на біржы працы. У пачатку 1943 г. востра паўстала пытанне аб незабяспечанасці 6 000 працоўных месцаў кваліфікаванымі рабочымі і прыкладна палову гэтай лічбы – некваліфікаванымі [3, с. 154].

Фатальны недахоп рабочай сілы на той час стаў характэрнай прыкметай фактычна для ўсіх сфер гарадской гаспадаркі. Недахоп кваліфікаваных спецыялістаў з'яўляўся відавочным фактам для цывільнага кіраўніцтва горада [3, с. 143]. З дакументаў вынікае, што ў канцы 1942 г. недахоп рабочай сілы ў Мінску толькі на прамысловых прадпрыемствах складаў амаль 24 тыс. чалавек, з якіх 4 568 – у будаўнічай галіне, 4 365 – на прадпрыемствах ваеннага прызначэння, 3 323 – на аб'ектах сельскай гаспадаркі і ў лясной пра-

мысловасці, 2 882 – на прадпрыемствах па нарыхтоўцы торфу, 2 297 – у транспартнай службе, 2 033 – у ваенна-будаўнічай арганізацыі «Тодт», 677 – на прадпрыемствах металаапрацоўкі, 180 – дрэваапрацоўкі, 95 – у хімічнай прамысловасці і 3 128 чалавек – на іншых прадпрыемствах і вытворчасцях [7, Вл. 4].

Паводле ацэнкі нямецкага даследчыка К. Герлаха, доля працуючых у адносінах да агульнай колькасці насельніцтва ў асобных гарадах акупаванай тэрыторыі Беларусі была *не самай высокай* (выдзелена мной. – С. Н.) і складала: у Барысаве – 33 %, Оршы – 45 %, Суражы і Гарадку – адпаведна 38 % і 47,5 % [8, S. 456]. У тылавым раёне групы армій «Цэнтр», дзе дзейнічала эканамічная інспекцыя «Цэнтр», агульная занятасць складала 41 %, пры гэтым суадносіны колькасці мужчын і жанчын складалі 2 да 3 [8, Вл. 359]. У той жа час у Мінску гэта доля непасрэдна занятых на працы на розных гаспадарчых, адміністратыўных і прамысловых аб'ектах горада складала амаль 44,5 %, тады як доля працаздольных, тых, хто знаходзіўся на ўліку ў акупаваным горадзе, у пачатку 1943 г. дасягнула самага высокага паказчыка 53,3 % (падлікі аўтара. – С.Н.).

Заўважым, што прыведзеныя колькасныя паказчыкі раскрываюць чытачу толькі адзін сюжэт з рэальнай карціны выкарыстання мясцовага грамадзянскага насельніцтва ў якасці працоўнай сілы, тады як сацыяльныя сюжэты гісторыі працоўнай паўсядзённасці пакуль што застаюцца зусім не даследаванымі. Як нам бачыцца, адным з самых важных сюжэтаў павінен з'яўляцца сацыяльны аналіз, г.зн. якасны паказ складу занятых, пераліку пасад і прафесій працуючых, узроставых і палавых звестак, памераў заробку і г.д. Інакш кажучы, на цяперашні час неабходна паспрабаваць скласці агульны сацыяльны партрэт працоўных рэсурсаў горада, задзейнічаных у якасці працоўнай сілы ў акупаваным Мінску.

З выяўленых аўтарам гэтых радкоў даных паспрабуем зрабіць пакуль што частковую замалёўку карціны працоўнай паўсядзённасці ў Мінску, зробленую на падставе аналізу выбаркі асабістых звестак тых, хто не толькі працаваў па найме, выконваў службовыя абавязкі, але і атрымліваў заробак у акупацыйнай нямецкай установе. Возьмем толькі палову ад усяго ўліковага складу, хто па стану на 1 студзеня 1943 г. быў задзейнічаны на розных пасадах непасрэдна ў вышэйшым органе цывільнай улады ў Мінску – Генеральным камісарыяце «Беларусь» [10, Вл. 12–29].

Першы элемент замалёўкі гісторыі працоўнай паўсядзённасці для гэтай катэгорыі занятых складае пералік аб'ектаў, на якіх былі заняты і працавалі ў акупаваным горадзе: гэта аддзелы і службы Генеральнага і акруговага камісарыятаў, у тым ліку – агульны і фінансавы аддзелы, аддзел палітыкі і эканомікі, акруговы суд, каманда па ўзбраенні, ветэрынарная служба, насенная станцыя, гаспадарка па даследаванні садавіны і гародніны, іншыя даследчыя станцыі, бібліятэка, шматлікія шпіталі, атэлі, гарадскія службы, сталोўкі, у тым ліку для яўрэяў, транспартныя службы, казіно, гарадская турма і інш.

Другім элементар з'яўляецца падзел складу працуючых па *полу* і *ўзросце*. З праведзенай выбаркі даных вынікае, што суадносіны па полу занятых складалі 1 жанчына да 3 мужчын. У нашым выпадку размова ідзе пра ўзрост працуючых, якіх можна згрупаваць па наступным крытэрыі: I групу складаюць народжаныя ўключна да 1900 г., якіх было 24,2 %, у тым ліку: з 1861 па 1870 г. – 0,2 %, з 1871 па 1880 г. – 3,6 %, з 1881 па 1890 г. – 5,6 %, з 1891 па 1900 г. – 14,7 %; II групу складалі народжаныя пасля 1901 года, у тым ліку: з 1901 па 1910 г. – 25,3 %, з 1911 па 1920 г. – 31,1 %, з 1921 па 1928 г. – 19,27 %. Такім чынам, з прыведзеных звестак вынікае, што самую вялікую колькасць занятых на працы складала група моладзі, узрост якой вагаўся ад 12 да 30 гадоў. Самым сталым па ўзросце быў 77-гадовы статыст, які працаваў у акруговым судзе. Ва ўзросце 15 гадоў працавалі прыбіральшчыцы, вучні краўца і сталяра, а таксама каваль, аграном, палявы работнік і інш. [10, Вл. 12–29].

У пераліку працоўных пасадак, службовых абавязкі якіх у Генеральным камісарыяце выконвалі жыхары акупаванага Мінска, у дакуменце зафіксаваны наступныя: паліцэйскі, бібліятэкар, прыбіральшчыца, інжынер, сакратар, статыст, рабочы, аграном, машыністка, парцье, апальшчык, вахцёр, рэвізор, кур'ер, суддзя, лабарант, кухонны рабочы, повар (старшы повар), перакладчык, афіцыянт, гандляр, пастух, тэхнік, кравец, шафёр, прапагандыст, доктар, сталяр, электрамеханік, аўтаслесар, вядучы служачы, палявы работнік, геалаг, лектар, золаг, чарцёжнік, навуковы супрацоўнік, супрацоўнік бюро, загадчык, інспектар, адміністратар, заатэхнік, настаўнік, слесар, рэферэнт, ветэрынар, пакаёўка, будаўнічы тэхнік, архівіст, рабочы, мастак, хімік, радыёмеханік, каваль, рамізнiк і інш. На жаль, прыведзеная выбарка не дазваляе зрабіць поўны аналіз прафесійнай занятасці. Тым не менш з выбаркі вынікае, што ў пераліку працоўных пасадак вылучаліся дзве самыя вялікія групы; адну з іх складалі прыбіральшчыцы (15,3 %), працаваўшыя ў нямецкіх шпіталях, розных службах цывільнай адміністрацыі, і тыя (19,9 %), ці амаль кожны пяты, хто служыў у Мінскай турме, а таксама ў турме ў Бараўлянах у якасці паліцыянтаў [10, Вл. 12–29].

Самым цікавым аспектам у карціне працоўнай паўсядзённасці Мінска, як нам бачыцца, можа з'яўляцца каштарыс памераў месячнага заробку тых, хто працаваў на розных пасадах і атрымліваў матэрыяльнае заахвочванне ў выглядзе грашовага ўзнагароджання ў нямецкіх марках (DM). Сумы заробку пададзены без адліку падаткаў. Адразу ж адзначым, што асноўная маса працуючых атрымлівала заробак памерам да 100 нямецкіх марак, у тым ліку: ад 13 да 20 DM – 7,2 %, ад 21 да 30 DM – 14,9 %, ад 31 да 40 DM – 10,96 %, ад 41 да 50 DM – 10,06 %, ад 51 да 60 DM – 7,5 %, ад 61 да 70 DM – 2,19 %, ад 71 да 80 DM – 2,6 %, ад 81 да 90 DM – 4,3 % і ад 91 да 100 DM – 11,6 %. Звыш 100 DM атрымлівала меншая трэць занятых, у тым ліку: ад 111 да 120 DM – 1,9 %, ад 121 да 130 DM – 21,7 %, ад 131 да 140 DM – 0,4 %, ад 141 да 150 DM – 1,3 %, ад 161 да 170 DM – 0,65 %, ад 171 да 180 – 1,3 %, ад 191 да 200 DM – 0,4 % і ад 241 да 250 DM – 0,21 %. У абсалютных лічбах размова

ў апошніх двух выпадках ідзе пра служачага акруговага суда і галоўнага інспектара, тады як мясцовыя паліцэйскія ў мінскай турме штомесячна атрымлівалі 130 DM [10, ВІ. 12–29].

У пераліку адметнасцей, якія характарызавалі становішча занятага ў горадзе грамадзянскага насельніцтва, варта згадаць таксама факт пашыранага выкарыстання на розных работах жанчын, якія выходзілі на працу на няпоўны працоўны дзень. З прыведзенай вышэй выбаркі гэтая рыса не вынікае, але пры канчатковым аналізе такая тэндэнцыя назіраецца больш выразна. Па назіраннях галоўнага інспектара біржы працы ў Мінску Мооса, на нямецкіх прадпрыемствах і ў службах Генеральнага і акруговага камісарыятаў мела месца імкненне да вызвалення ад працы мясцовых жанчын, асабліва матуль з малалетнімі дзецьмі і немаўлятамі. У асобных выпадках такім жанчынам прадстаўляўся нават дародавы адпачынак [3, с. 155].

На кожным нямецкім прадпрыемстве дзейнічалі пэўныя дагаворныя нормы па найму на працу мясцовага насельніцтва. Асновай для пачатку працоўных адносін з'яўляліся дагаворы. Як паказвала практыка, на амаль трэці прадпрыемстваў мела месца даволі частае скасаванне дагаворных адносін, тады як на асобных гарадскіх вытворчых аб'ектах гэта было даволі рэдкаім выключэннем. Гэта сведчыла аб адказным стаўленні рабочых да службовых абавязкаў, а таксама аб якасным і своєчасовым выкананні заданняў цягам працоўнага тыдня не менш за 54 гадзіны. Ва ўмовах, калі ў горадзе не хапала працоўнай сілы, парушэнне дагавора мясцовым насельніцтвам часам заканчвалася пакараннем, нават турэмным зняволеннем. Пры гэтым, праз два тыдні, якія зняволены праводзіў у турме, кіраўнік прадпрыемства зноў атрымліваў у сваё распараджэнне гэтага рабочага. Аднак, у тым выпадку, калі зняволенне адбывалася на тэрыторыі працоўнага лагера СС, разлічанага на 200–300 чалавек, рабочы больш не вяртаўся на сваё ранейшае працоўнае месца [3, с. 154–155].

Такім чынам, праведзеная выбарка звестак з'яўляецца пэўнай асновай для раскрыцця элементаў агульнай сацыяльнай панарамы жыцця насельніцтва ў акупаваным Мінску на прыкладзе аналізу наяўных звестак тых, хто на розных пасадах стала працаваў у Генеральным камісарыяце «Беларусь». Але і ў новых дакументах мы пакуль не знаходзім адказы на іншыя важныя пытанні, у тым ліку аб матывах, умовах, абставінах працы і інш., а галоўнае – аб прычынах працоўнай кааперацыі з акупантамі. У той жа час з прыведзеных, хоць і няпоўных, звестак можна казаць пра выяўленне вельмі важных фактаў для стварэння агульнай карціны працоўнай паўсядзённасці мясцовага грамадзянскага насельніцтва ў акупаваным Мінску. Але на парадку дня застаецца задача аб стварэнні поўнай карціны гэтай гістарычнай з'явы, з акцэнтам на сацыяльных аспектах прыцягнення працоўнай сілы як у Мінску, так і на тэрыторыі Беларусі ў 1941–1944 гг. Гэта асабліва важна, калі ўлічыць рэальныя маштабы мясцовай рабочай сілы, занятай у акупаванай гаспадарцы. Напрыклад, толькі ў пачатку 1943 г. аддзелам выкарыстання працоўнай сілы Генеральнага камісарыята «Беларусь» было ахоплена

650 тыс. чалавек, 470 тыс., ці 72 % з іх, былі заняты ў сельскай гаспадарцы [3, с. 113]. Датэчна тэрыторыі акупаванай Беларусі гэта лічба перавышала 1,5 млн чалавек [11, с. 21].

Як бачна, сацыяльны партрэт мясцовых работнікаў, створаны на прыкладзе толькі адной катэгорыі мясцовага насельніцтва, занятага на працы ў германскай установе акупаванага Мінска, з'яўляецца пэўным люстэркам таго факта, што падобная карціна выкарыстання мясцовай працоўнай сілы пакуль не стала прадметам спецыяльнага даследавання беларускай гістарыяграфіі. Выяўленыя мазаічныя звесткі пра мясцовую працоўную сілу, занятую на розных пасадах у Генеральным камісарыяце «Беларусь», складаюць вельмі важны гістарычны фрагмент, без якога германская акупацыя па цяперашні час застаецца як бы абязлічанай, у ёй фігуруюць толькі лічбы, але фактычна няма імёнаў, няма людзей. Што сёння не скажаш пра беларускіх оstarбайтараў, шматлікія ўспаміны якіх хоць часткова дазваляюць зусім інакш убачыць праблему прымусовага выкарыстання беларускага грамадзянскага насельніцтва на працы ў рэйху.

Інакш кажучы – у беларускай панараме працоўнай паўсядзённасці пакуль не стае поўнаўартаснага галоўнага суб'екта гісторыі, які пераўтварыўся ў галоўны аб'ект дзейнасці германскіх гаспадарчых службаў, што забяспечвалі мясцовую працоўную сілу розныя акупацыйныя установы, інстытуты і службы. Між тым, выяўленыя факты маюць толькі першы погляд на праблему выкарыстання мясцовай працоўнай сілы, без чаго надалей будзе практычна немагчыма рэканструяваць агульную карціну гісторыі працоўных рэсурсаў у акупаванай Беларусі. Вядучай лініяй пры гэтым мы разглядаем факт кааперацыі з акупацыйнай германскай уладай у сферы працы. Гэта азначае, што для ўсебаковага разгляду гэтай праблемы неабходна правядзенне падобных даследаванняў з мэтай напісання агульнай карціны тых падзей на аснове асабовых звестак, канкрэтных імёнаў і дакладных фактаў.

Выкарыстанне новых дакументаў дазваляе не толькі значна пашырыць дакументальную базу для вывучэння асобных старонак гісторыі, але і ўнесці важныя ўдакладненні ў сучасную беларускую гістарыяграфію з мэтай максімальна поўнай рэканструкцыі падзей сацыяльнай гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Выявіць новыя гістарычныя факты для ўсебаковага даследавання праблем працоўнай паўсядзённасці грамадзянскага насельніцтва магчыма на аснове больш крытычнага выкарыстання вядомых дакументальных крыніц і фарміравання новага інфармацыйнага кантэнту шляхам увядзення малавядомых нямецкамоўных матэрыялаў, без чаго на цяперашні час немагчыма правядзенне аб'ектнага навуковага даследавання.

Аналіз эмпірычных фактаў, выяўленых у матэрыялах калекцыі дакументаў Генеральнага камісарыята «Беларусь», сведчыць аб невычэрпнасці крыніцзнаўчага патэнцыялу, які захоўваюць арыгінальныя нямецкія дакументы, пакуль не ў дастатковай меры выкарыстаныя даследчыкамі для ўсебаковага вывучэння сацыяльнай гісторыі працоўнай паўсядзённасці грамадзянскага насельніцтва як ў акупаваным Мінску, так і ў іншых гарадах Беларусі ў 1941–1944 гг.

ЛІТАРАТУРА

1. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далее – НАРБ). – Ф. 370. – Воп. 1. – Спр. 1395.
2. Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны: в 3 т. Т. 1. / гл. редкол. : А. Т. Кузьмин [и др.]. – Минск: Беларусь, 1983. – 591 с.
3. Стенограмма совещания высшего руководства Генерального округа «Белоруссия» (Минск, 8–10 апреля 1943 г.) / авт.-сост. С. В. Жумарь, С. Е. Новиков, Р. А. Черноглазова; пер. с нем. Г. Г. Белькевич [и др.]. – Минск: МГЛУ, 2006. – 220 с.
4. *Dien, M.* Ghetto im Generalkommissariat Weißruthenien / M. Dien // Reichskommissariat Ostland. Tatort und Erinnerungsobjekt / hrsg. durch Sebastian Lehmann gemeinsam mit Robert Bohn und Uwe Danker. – Paderborn; München; Wien; Zürich : Ferdinand Schöningh, 2012. – S. 89–100.
5. НАРБ. – Ф. 370. – Воп. 1. – Спр. 1395. – Bl. 1–162: Protokoll über die Tagung der Gebietskommissare, Hauptabteilungsleiter und Abteilungsleiter des Generalkommissars in Minsk vom 8. April bis 10. April 1943.
6. *Жумарь, С. У.* Стэнаграма нарады вышэйшага кіраўніцтва Генеральнай акругі Беларусь. Мінск, 8–10 красавіка 1943 г. [прадмова, каментарыі, навуковае рэдагаванне і археаграфічная падрыхтоўка тэксту дакумента] / С. У. Жумар // *Arche*. – 2010. – № 7–8. – С. 270–485.
7. Латвійскі дзяржаўны гістарычны архіў (далее – LVVA). – Р-70. Ар. 5. Nr.13: Der Reichskommissar für das Ostland: Arbeitseinsatz: Vermerk für Herrn Gauleiter Lohse, Anlage I: Kräftebedarf im Ostland, v. 1.11.1943.
8. *Gerlach, Ch.* Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrußland 1941–1944 / Ch. Gerlach. – Hamburg: Hamburger Edition, 2000. – 1232 S.
9. Архіў Інстытута найноўшай гісторыі ў Мюнхене (далее – A IfZ). ED 2/I, Bd. 2: Kriegswirtschaft im Operationsgebiet des Ostens in den Jahren 1941–1943.
10. НАРБ. – Ф. 370. – Воп. 1. – Спр. 1628: Die Aufstellung für die beim Generalkommissar im Minsk beschäftigten einheimischen Arbeitskräfte vom 1.01.1943. – Bl. 12–29.
11. *Літвін, А. М.* Вяртанне ў рабства: прымусовая праца насельніцтва Беларусі 1941–1945 гг. / А. М. Літвін, Я. А. Грэбень, С. Я. Новікаў; агул. рэд. А. М. Літвіна. – Мінск: Тэсей, 2010. – 584 с.

Поступила в редакцию 19.05.2019

О. М. Рощинская, М. Н. Трушко

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье определяются стратегические задачи в сфере обучения и воспитания учащейся молодежи. Анализируются возможности учебных учреждений в деле формирования и совершенствования личности на всех этапах образовательного процесса, под-